

կարելի կ'ըլլար զանազանել, եթէ զարգանկարը յաջողած ու նոր շինուած ըլլար: Ճարտարապետական բոլոր մասեր միմիայն այս ձեւով յախճապակուած բազմաթիւ մեծ միհրապետներ, միհրապետներ, բազմաթիւներ, մուտքներ, արձանագրութիւններ, խորանի ստորոտներ և կիսաբոլորակ կամ մարներ կառուցուած են, որոնք արուեստի նուրբ գործերու մէջ թանկագին յիշակերտներ կը կազմեն այսօր: Կուտինահայ վարպետները յախճապակեայ խճանկարի կիրարկումը չլքելով հանդերձ՝ այս վերջին ձեւը մեծապէս զարգացուցեր են — վկայ Կուտինայի, Պրուսայի, Պոլսոյ և շրջականերու անհետ բեկորները: Մեղք որ երկար փորձառութեանց և տքնումներու արդիւնք այս գործերուն զաղտնիքը կէս մը կորսուած է այսօր»¹:

Այս կեղծ խճանկարի արուեստը զանազան ձեւերով շատ զարգացաւ և հետզհետէ հասարակ եղաւ Պարսկաստանի մէջ ալ, մանաւանդ Շահ Աբասի օրերէն սկըսեալ, մանաւորաբար Սպահանի մէջ, թէեւ Թաւրիզ կամ Թեհրան եւ այլուր ալ անոնցմէ շատ կան: 1931ին Ճուլֆա (Պարսկաստան) սահմանագլուխ քաղաքէն

Թաւրիզ եկած ատենս բախտն ունեցայ հանդիպելու Շահ Աբասի վերագրուած բարձր եւ յախճապակի խճապատկերով զարդարուած դրան (պատկերը պիտի ներկայացնեմ յաջորդով) և իրրեւ յիշատակ վերցնելու թափթփած խճանկարներէն կապոյտի նմոյշ մը:

Բազմաթիւ լուսանկարներ ունիմ որոնք Պարսիկ յախճապակիի նշանաւոր և պատմական յիշատակարաններ կը ներկայացնեն, հոս աւելորդ կը համարիմ անոնցմէ նմոյշներ ներկայացնել, զանոնք ուրիշ աշխատութեան մը վերապահած ըլլալով:

Այսպէս խճանկարի արուեստը շինարարական աշխատութեանց մէջ գործածուած ունի սահմանափակ այլ փառաւոր ու հին անցեալ մը, որ սակայն հետզհետէ ինկաւ, հուսկ մոռցուելու համար Հայոց մօտ:

Այսքանը որպէս ընդհանուր ակնարկ հայ խճանկարներու մասին: Յաջորդով կ'անցնիմ ուղղակի Երուսաղէմի խճանկարներու նկարագրութեան, ինչպէս խոստացայ:

(Շարունակելի)

Յ. ՔԻՐՈՍԵԱՆ

1. Թէոդիկ, Ամենուն տարեցոյցը, 1923, էջ 217:

ԱՆՑՈՐԴԸ

Հոս, այս ամսի ովկեանի փին,
Ձեռքըս ծննդիս կը նստիմ մինակ.
Հեռուն կը սահի նաւ մը մեղմազին,
Իրիկուան մեռնող տրտում լոյսին տակ:

Իրիկուան մեռնող տրտում լոյսին տակ,
Ճերմակ առազաստն այդ մեռնող նաւին,
Մընաս բարովի որպէս թաշկինակ՝
Կը ծըփայ լըռիկ և կարօտագին:

Նիւ Եորք

Կը ծըփայ լըռիկ և աղերսագին
Անդարձ մեկնողի կարօտն այդ թշուառ.
Աչքերս արցունքով յանկարծ կը լեցունին,
Ձեմ գիտեր ինչո՞ւ և որո՞ւ համար:

Ձեմ գիտեր որո՞ւ և ինչո՞ւ համար
Ես անմըխիթար կու լամ զըլլահակ,
Երբ նաւ մը հեռուն կ'երթայ մեղմազին
Իրիկուան մեռնող տրտում լոյսին տակ...

ՎԱՀԻՄԱՍ ՍՕՖԵԱՆ

ՍԱՄՆՈՅ ՍՐԲԱՎԱՅՐԵՐՆ ՈՒ ԱՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ Սասունը որ հնուց ի վեր քաջաց երկիր հանչցուած է, ունի բազմաթիւ լեռներ, վանքեր, խաչքարեր ու սրբավայրեր, որոնք իրրեւ ուխտատեղիք ամէն դարու և ժամանակի մէջ մեծ ազդեցութիւն ունէին հաւատաւոր Սասունցի հոգեկան և բարոյական կեանքին վրայ:

Իրրեւ Սասնոյ հարազատ զաւակ, նըւիրական պարտականութիւն կը համարիմ ինծի՝ կարգ մը աւանդութիւնները զրի առնել Սասնոյ ապագայ սերունդին պատմելու համար, ըստ որում վերջին ընդհ. պատերազմի միջոցին Սասնոյ բազմաչար հայութիւնն ալ իր կարգին տեղահանուելով եւ ջարդարելով՝ քարուքանդ եղան անոր վանքերն ու պղծուեցան սրբավայրերը:

Սասունցի վերապրող բեկորներն ու խլեակները, ուր որ ալ գտնուին, չեմ կարծեր որ յարգանքով չյիշեն իրենց խորխոր հայրենիքին պաշտելի լեռներն ու սրբավայրերը, որոնք թէեւ անխօս են, բայց բնութեան իրրեւ պերճախօս փիլիսոփաներ շատ բաներ սորվեցուցած էին իրենց երկրպագող բարեպաշտ ժողովուրդին:

Ա. — Ս. Մարաթուկի ուխտավայրը. — Մարաթուկը բարձր լեռ մըն է. ամէն Սասունցիի սրտին պաշտելի ու խնկելի: Անոր բարձրագոյն գագաթը երկու մասի կը բաժնուի խորանայարկ, Աջ Մարաթուկ և Չախ Մարաթուկ, զոր տեղացիք կ'անուանեն ջուխտակ գլուխ Մարաթուկ: Մեծ Մարաթուկի գագաթին վրայ շինուած է փոքրիկ մատուռ մը, ուր տարին մէկ անգամ, Վարդավառի կիրակին, սուրբ պատարագ ալ կը մատուցուի շրջակայ բարեպաշտ ժողովուրդին կողմանէ, յատկապէս քահանայ տարուելով:

Ս. Մարաթուկի ուխտագնացութիւնը

ՐԱԶՄ. ՓԵՏՐՈՒԱՐ-ՄԱՐՏ 1934

ամէն տարի տեղի կ'ունենար Վարդավառի տօնին և կը տեւէր չորս օր: Առաջին օրը կը կատարուէր Մեծ Մարաթուկի ուխտն ու մատաղը, երկրորդ օրը՝ Փոքր Մարաթուկին, իսկ երրորդ ու չորրորդ օրերը յատկացուած էին միշտ խաղի, պարի և նշանառութեան խրախճանքին:

Տարի կ'ըլլար որ ուխտաւորաց թիւը հազարներու կը հասնէր. իւրաքանչիւր ուխտաւոր պարտաւոր էր մատաղցու մը տանիլ. այնպէս որ այդ երկու օրուան մէջ կտրուած մատաղները այնքան շատ էին որքան շատ էր ուխտագնաց ժողովուրդեան զգացած խինդն ու երջանկութիւնը, զոր Սասունցին միշտ կ'ըմբռնէր իր անբիծ հաւատքին ծորակով:

Ս. Մարաթուկի այդ նուիրական բարձունքին վրայ երկինքը ծիծաղ մ'ունի, օղը ծիծաղ մ'ունի, ջուրը ծիծաղ մ'ունի, հոտաւտ ծաղիկներն ու երկինքանդ խոտերը ծիծաղ մ'ունին, որ Սասնոյ հայ անմեղ աղջկան ծիծաղին կը համապատասխանեն: Մեծ Մարաթուկի գագաթին շուրջ մէկուկէս հազարամեղր դէպ ի վարը, լեռկ կողքի մը վրայ սեպացած քարակոյտ մը կայ, զոր տեղացիք կ'անուանեն Շարան քարեր, ասոնք են՝ հովիւ մը և իր ոչխարի հօտը քարացած:

Աւանդութեամբ կը պատմուի թէ, ժամանակին, ամրան տօթագին օր մը, հովիւ մը իր հօտը մինչեւ հոն հանած է արածելու համար, ճաշկիթին իր ծարաւած հօտին խմցնելու ջուր չգտնելով այդ լեռկ կողքին վրայ, շատ կը տիրի և գլխիկոր կը նստի բարձր ժայռի մը վրայ, ուրկէ կը սկսի դիտել իր սիրունիկ ոչխարները, որոնք կարծես ջուր խնդրելու համար դէպ ի հովիւ կու գան: Պարզուկ հովիւը նախ բերանով զննելով իր սիրնգին անոնք ծայրունի պաղատանգին կ'աղօթէ եւ կը

խնդրէ Աստուծոյ որ աղբիւր մը բխեցնէ հոն ինքն ու իր հօտը ջուր խմելու համար, եւ կը խոստանայ նաեւ իր հօտին ամենալաւ ոչխարը նուիրել Աստուծոյ:

Ամենաբարին Աստուած կը լսէ հովուին աղօթքը եւ անմիջապէս անոր նստած քարածայրին տակէն կը բխեցնէ պաղ ու զուլալ աղբիւր մը, որով ինքն ու իր ոչխարները կուշտ ու կուռ կը խմեն . . . Սակայն . . . մեր ազահ հովիւը դժեւով իր ուխտը՝ ուլ մ'անգամ չ'ուզեր զոհել Աստուծոյ, այլ իր հագած կապային անութին տակէն մակարոյժ անասնիկ մը գտնելով կը կոտրէ երկու եղունգներուն տակ Աստուծոյ խոստացած զոհին փոխարէն եւ սրինգը շրթունքին դնելով կը սկսի փչել: Աստուած կը բարկանայ հովուին եւ անոր խոստմնազանցութիւնը պատժելու համար՝ կը քարացնէ ամբարտաւան հովիւն ու իր ոչխարները, որոնք մինչեւ այսօր եւ մինչեւ յաւիտեան հոն կը մնան յօրինակ եւ ի զգաստութիւն խոստմնազանցներուն:

Բ. — Հեցեվարի ուխտաւայրերը. — Հեցեվարը Սասնոյ համեստ սարերէն մէկն է. որ իր ծնունդը կ'առնէ Դովասարի աջ բազուկէն եւ հարաւային ուղղութեամբ կ'երկարի մինչեւ Բերէ Պաթմանի հոյակապ կամուրջը: Այս սարին գլխաւոր գագաթները կը կազմեն Սնկթորի, Սուլթան աղբիւրի, Տղամանուկի եւ Պերմայ բարձունքները, որոնց ընդարձակ եւ խոտաւետ հովիտները անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր միշտ իբրեւ զօգանաւայր ծառայած էին Սասնոյ հայ հովուական կեանքին: Հեցեվարի շուրջն ու բոլորտիքը կը զբոսնուին բազմաթիւ սրբավայրեր. առաջին Քրիստափոր, ուր ուխտի կ'երթային մասնաւորապէս խիթ ունեցողները եւ կ'աղէկնային. երկրորդ Գոմուց Ս. Քառասուն մանուկը, ուր ուխտի կ'երթային յողացաւ ունեցողները եւ հոն տաք կղմինտրով խարուելով կը բժշկուէին. երրորդ՝ Դաւ հորու Ս. Տղայամանուկը ուր ուխտի կ'երթային ընդհանրապէս ամուլ կիները եւ զաւակ կ'ունենային. չոր-

րորդ՝ Փարոնու Ս. Յակոբը, ուր ուխտի կ'երթային կապոյտ հազ ունեցողները եւ անոր աղբիւրի ջուրէն խմելով կը բուժուէին. հինգերորդ՝ Պալոյենց Ս. Վառվառիա, ուր ուխտի կ'երթային հարսնացու աղջիկներն ու երիտասարդները՝ լաւ եւ արագ բախտի տիրանալու համար. վեցերորդ՝ Բվու մուրատատուր Ս. Սարգիսը, ուր ուխտի կ'երթային ո՛ր եւ է բարի նըպատակի մը յաջողութեան համար եւ կը յաջողէր. եօթներորդ՝ Խնձորեց Ս. Աստուածածին, ուր ուխտի կ'երթային կաթ չունեցող մայրերը եւ առատ կաթ կ'ուներնային. ութերորդ՝ Զրթնեց օձասպան Ս. Գէորգ, ուր ուխտի կը տարուէին օձէն խայթուողները եւ հաւատքով կը բժշկուէին. իններորդ Պերմայ անձրեւաբեր Ս. Խաչը, ուր ուխտի կ'երթային մայրսի մէջ անձրեւ խնդրելու պիտի արտերը թրջելու համար եւ անձրեւ կը տեղար. տասներորդ՝ Մըշգեղի Ս. Գէորգ, ուր ուխտի կ'երթային առատ հունձք խնդրելու եւ կ'ունենային:

Ո՛հ, այս բոլոր ուխտագնացութիւններն ունէին իրենց որոշ օրերն ու եղանակները, յորում Սասնոյ հայ հաւատաւոր ժողովուրդն իր ազատ ու խաղաղ օրերուն զանոնք կատարելով կը զգար անհուն ուրախութիւն իր ծխոտ երդիքին տակ, եւ իր կեանքէն զոհ էր:

Այս սրբավայրերէն զատ ամէն գիւղն ու շրջանն ունէին իրենց խուչ ու լերչ եւ Պուրոս քարերը, որոնք իրենց տեսակին մէջ դարերու ընթացքին նուիրականացած ու պաշտելի դարձած են, եւ թերեւս հին հեթանոսութեան ժամանակներէն մնացած նիւթապաշտութեան հետքերն ըլլան: Նշանաւոր են Բողքարը՝ որուն վրայ կը տեսնուին Սասունցի Դաւիթի երկաթէ կօշիկին հետքերը. Փեթակ քարը՝ որուն անյատակ ալքերուն մէջ պահուած կը մնան ցարդ Դաւիթի տան հրեղէն ձին ու անժանգ սուրը. Կիրակմտի քարը՝ որուն 24 քարէ կապանի շարքերը կը ծառայեն ցոյց տալու օրուան 24 ժամերն ու կիրակնամուտը: Կան նաեւ Դեղին քար, Սեւ քար, Խօսուն քար, Պօլու քար, Արծուի քար, Կոռնկի

քար, Կործով քար, Հեղթի քար եւ Հիթոցքի քար, որոնց ահագին տեսքն ու ամենի բարձրութիւնները համակ հիացում կ'առթեն դիտող աչքերուն, եւ իւրաքանչիւրն իր ուրոյն նշանակութիւնն ու նշանականութիւնն ունէին Սասունցիի կրօնական ջերմիկ զգացումին մէջ:

Հեցեվարի լերկ եւ անջրդի մէկ կողքին վրայ կը գտնուի հսկայ ջրվիժակ մը, որուն համար հետեւեալ աւանդութիւնը կը պատմուի.

Դարեր առաջ, Սասունցի հովիւ մը երբ ըստ սովորութեան ամրան տօթագին օրերուն, իր ոչխարներու հօտը մինչեւ Մնկթորի բարձունքները կը հանէ արածելու համար, բացօթեայ վայր մը ուր բնաւ ջուր չի գտնուիր եւ յաճախ ակամատես կ'ըլլայ մօրուքը թրջուած նոխազի մը որ այն ինչ ջուր խմած ըլլալու երեւոյթը կ'ունենար: Հովիւը կը սկսի փնտալըքըքուիլ եւ կը փնտալտի գաղտնիքին խորը թաքիւնեցել: Օր մըն ալ միեւնոյն նոխազին շագ մը աղ կերցնելով դարձեալ հօտը կը հանէ մինչեւ այդ տեղուանքը եւ անքմիթ աչօք կը դիտէ մօրուսաւոր նոխազը որ փնտալտէ յառաջանալով կը հասնի Քարէ մուր ըստած վայրը, ուր արդէն հօտին սովորական ալիւնջ (մաւ կաղստողի) էր օրուան շոգ պահերուն:

Իմաստուն նոխազը հոն հասնելով կը սկսի այս ու այն քարերը հոտուրտալ եւ վերջապէս մեծ խուչի մը առջեւ հասնելով հոն կանգ կ'առնէ եւ եղջիւրները կը քսէ ժայռին փոքրիկ ճեղքուածքին եւ ճեղքուածքը յանկարծ դրան մը նման բացուելով նոխազը կը ցատքէ դէպ ի վար՝ սանդղիւնով խորխորատ մը, որ աւանդութիւնը կ'ըսէ թէ 40 գազ (մտր) խորունկ էր: Հովիւն ալ Աստուած օգնութեան կանչելով ինքզինքը կը նետէ եւ կ'իջնէ մինչեւ ալքին յատակը, հոն կը տեսնէ ջուրի մեծ հոսանք մը որ կը գահավիժէ հսկայ սաւազանի մը մէջ: Աւազանը չորս հաւասար ծորակներու բաժնուած էր, առաջինը կը հոսէր դէպ ի արեւելք, երկրորդը՝ դէպ ի արեւմուտք, երրորդը՝ դէպ ի հարաւ եւ չորրորդը՝ դէպ ի հիւսիս: Հովիւը ծորակ-

ներու ընծացքէն կը հասկնայ որ անոնք հաւասար չափով ջուր կը մատակարարէին Հեցեվարի փէշերուն տակ գտնուող չորս հայաբնակ գիւղերուն՝ Գոմուց, Զրթնեց, Պալոյենց եւ Թամնաց մշտափոփ ակերուն: Սակայն հովիւը որ Գոմցի էր, կ'ուզէ իր գիւղին ջուրը շատցնել եւ միւսներուն ջուրը նուազեցնել, ուստի կը փութայ ծուլել տալու մէկ երկամէ եւ երեք փայտէ ցիցեր. երկամէ ցիցով կը խծկէ Գոմուց ծորակը, իսկ փայտէ ցիցերով կը խծկէ Զրթնեց, Պալոյենց եւ Թամնաց գիւղերու ծորակները, այն նկատումով թէ երկամէ կը ժամգոտի եւ կը մաշի, իսկ փայտը Թացուեանէ կ'ուռի եւ կը հաստնայ:

Այն ժամանակներէն սկսեալ Գոմուց ակին ջուրը երթալով կը շատնայ, իսկ միւս ակերուն ջուրերը զգալի կերպով կը սկսին նուազիլ, եւ այդ կը շարունակուի մինչեւ այսօր, սակայն հակառակ ի գործ դրուած բոլոր քննութեանց ու քանքերուն եւ պետութեան զարդ նոր ակնադիւրս անյայտ կը մնայ, իսկ Գոմցի հովիւը իբրեւ ջրգող խարդախ մը՝ կը սպաննուի ջրմեղիներու կողմանէ եւ Թաղուած է Մնկթորի գագաթը՝ մերձ ի դուռն ակնադիւրսի յորում նոխազն իջանէր:

Սասնոյ Ծովասարի ստորոտը, անարեւ Արշնոց գեղի դիմացը, ինքնարոյս եւ հսկայ ապառաժ մը կայ, Մեղօք քար անունով, որ յընթաց դարուց բնութեան ամենի հարուածներուն, սաստիկ հովին ու ցուրտին, բուքին ու հերանին, մրրկին ու կայծակին յաղթականօրէն կուրծք տուած մինչեւ այսօր կայ ու կը մնայ յաւիտեան: Մեղօք քարը որ մեղաւորներ դարձի բեւելու համար կարեւոր ուխտատեղի մըն է, հնուց ի վեր իր ուրոյն նշանակութիւնն ու ազդեցութիւնն ունեցած էր Սասունցիի ընտանեկան եւ բարոյական կեանքին վրայ: Այս սեպացած ու միակտուր քարածայրին ամենաբարձր եւ անմատչելի կողքի մը վրայ, մերձ առ միմեանս, երկու մարդկային էակներու քանդակներ կան, նըկարուած այնպիսի դիրքի մը մէջ որ կարծես թէ իրենց գործած աններելի

